

Kosmilisest jahist Põhja-Euraasia kaljutaides

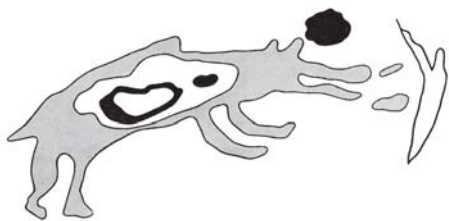
Enn Ernits

Teesid: Kirjutises käsitletakse kosmilise jahi müüdi võimalikke kajastusi Karjala, Siberi, Kaug-Ida ja Põhja-Mongoolia kaljutaides. Analüüsitakse huvipakkuvaid kujutisrühmi, mis paiknevad Äänisjärve rannikul Peri III neemikul ja Bessi põhjaneemikul, Valge mere ääres Vana-Zalavrugas, Kesk-Siberis Leena jõgikonnas jm. Kirjutises tehakse järeldus, et müütide sisu tuhmumise ja kaljutaide spetsiifika tõttu on seost kaljudel raske kui mitte võimatu tõestada. Öeldust järeldub, et kirjasõnas on paljusid kaljutaieiseid seostatud kosmilise jahi müüdiga liiga kergekäeliselt.

Märksõnad: kaljutaie, Karjala, Kaug-Ida, kosmilise jahi müüt, Mongoolia, muinasusund, Siber

Kosmilise jahi kujutelmad on Põhja- ja Kesk-Euraasia ning Ameerika rahvastel üsna laialdaselt levinud (Berezkin 2005: 109). Ka mitmel Põhja-Euraasia kaljul on oletatud kõnealuse taevamüüdi kajastumist. Muinastaideuurijad on kõnealust müüti piiritlenud erinevalt. Näiteks M. Hloböstina (1971: 172) eristab sel puhul kaht varianti. Ühel juhul jälitab mingisugune stiihia (esialgu zoomorfsel, pärastpoole antropomorfsel kujul) teist stiihiat, teisel puhul peab aga mingi koletis pidevalt jahti Päikesele või tähtedele. Moskva kaljutaideuurijad Jekaterina ja Marianna Dävlet käsitlevad esimest varianti mahukas Venemaa kaljutaiet käsitleva raamatu ühes peatükis nimetuse “Kosmiline jälitamine” (*Космическая погоня*) all, teist aga peatükis “Taevane kütt” (*Небесный стрелок*; vrd Dävlet & Dävlet 2005: 116 jj ning 124 jj), eristamata selgesti mõistet ’kosmiline jaht’ (*космическая охота*), mida kasutatakse mõlemal puhul.

Kosmilise jälitamise korral ajab mingi loom, kes kehastab allmaailma igavest pimedust, taga ja üritab hävitada valguseallikat Päikest. See võib kajastada nii öö ja päeva vaheldumist kui ka päikesevarjutust. Dävletid kirjeldavad kaht motiivi: ühel puhul kujutatakse ringikujulist päikest (solaarsümbolina), teisel aga pödrakujulist taevakeha. Esimest motiivi võib leida ka Siberi kaljutaides, mispuhul Lääne-Siberis ilmneb loom Tomi jõe ääres ilmse karuna, ida

Joonis 1. Tomi päikeseõgija (Lääne-Siber).
Okladnikov & Martõnov 1972: 77.

Joonis 2. Arbi päikeseõgija (Kaug-Ida).
Dävlet & Dävlet 2005: 120.

pool aga enam draakonikujulisena, samuti nagu hiina mütoloogiaski (joonised 1 ja 2). Neil puhkudel näeme kaljul profiilset loomafiguuri ja selle koonu läheduses enamasti ümmargust ketast või ringi, harva tähte.

“Taevase küti” teema alla on Dävletid paigutanud muinaslood ja -pildid, milles 1) saami äikesejumal jälitab hiigelsuure jahimehena kuldsete sarvedega põhjapõdrana söövtsvat päikest (vt lähemalt Ernits 1999: 37 jj), 2) jahimees (kultuurheeros) ajab taga kiskjat, kes üritab püüda päikesepõtra ning 3) kütt (kultuurheeros) tapab taevas mitu korruga paistvat ja maad laastavat päikest. Käesolevas uurimuses käsitletakse kosmilise jahina vaid Dävletite keskmist varianti (Stith Thompsoni folkloorikataloogi F59.2; vt Berezkin 2005).

Uurimisel on tõsiseks probleemiks see, kas muinastoides on suhteliselt nappide andmete põhjal üldsegi võimalik identifitseerida müüte, ja kui on, siis millise tõenäosusega. Põhjuseks on muistsete müütide ähmastumine ja edasiarenemine aastatuhandete jooksul, mistõttu muinastoides jääb enamasti selgusetuks, keda või mida üks või teine pilt kujutab. Näiteks oli Euraasia metsavööndi eriti oluline loom nii majanduslikus kui kultuurilises mõistes põder, kellega seotud süžeed on kaljutoides jagatud järgmisteks rühmadeks: 1) bioloogia ja käitumisega (ind, põdravasika sünd, ränded) seotud stseenid, 2) jahistseenid ning 3) usundilised stseenid (Markdorf 1998: 43–44). Põhja-Euraasia müüdiäänuuste põhjal on raske kindlaks teha, kas konkreetne põdrafiguur tähistab Maad, Päikest, mõnda tähekoogu, teriomorfset haldjat või esivanemat jne (vt Danilov 2001; Okladnikov & Mazin 1979: 53 jj). Siiski tasub teatud juhtudel otsida muinastoides kosmilise jahi teemat, eriti juhtudel, kui meil õnnestub kujutised õigesti identifitseerida ja kaljul esineb võimalikult rohkeimate tegelastega kompositsioon (stseen).

Põhja-Aasia stseenid

Põhja-Aasias on kosmilise jahi kajastuseks peetud kahte kaljutaideuuriija Anatoli Mazini oletatud Kaug-Ida kompositsiooni, samuti ka Altais ja Mongoolia põhjaosas leiduvaid muinastoidesid.

Maja stseen

Üks A. Mazini oletatud stseenidest paikneb noorema kiviaja ookrimalinguna Kaug-Idas Aldani lisajõe Maja ääres. Seal näeme vibukütti jälitamas põtra, kellel on kõhu all ümbritsevate kiirtega näokujuline päike (joonis 3). Siin on taevajahi oletamine tõenäolisem kui paljudel teistel juhtudel, sest kompositsioon on terviklik: selles on olemas nii kütt, päike kui ka põder ning ta paikneb alal, kus asjaomane müüt on tuntud. Ent tuleks arvesse võtta, et kõnealusel stseenis on päikesekujutis ehk heliomorf sekundaarne, st teistest figuuridest hilisem (Okladnikov & Mazin 1979: 63). Siin on kaks võimalikku seletust: kas põtra peeti ilma heliomorfitaagi kosmiliseks olendiks või muutus ta taeva- või päikesepõdraks teiseselt.

Joonis 3. Maja stseen (Kesk-Siber). Okladnikov & Mazin 1979: 141.

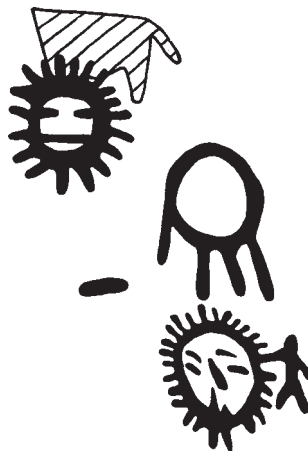
Maja stseeni on komi etnoloog Nikolai Konakov kõrvutanud teema poolest Uurali kaljudel jäädvustatud vöödiliste põdrafiguuridega, mille läheduses esinevad kontsentriliste ringidena taevakehasümbolid (tsit: Dävlet & Dävlet 2005: 128, vt ka 118). Ent otsest seost kahe petroglüüfirühma vahel ei saa kuidagi tõestada, sest Uurali kaljutaiestes puuduvad jahitunnused.

Börka stseen

Teine A. Mazini kirjeldatud kujutis paikneb Amuuri ülemjooksul Börka leiukohas. Kaljule on maalitud ookruga kõigepealt mingi imetaja tagakeha, hiljem looma kõhuga kokkupuutes olev kiirtega näokujuline päikesekujutis, selle lähedale aga ring nelja sirgjoonega (meenutab Äänisjärve solaarmärke) ja teine heliomorf (joonis 4). Viimasega on kokkupuutes traditsioonilises stiilis inim-

Joonis 4. Bõrka stseen (Kaug-Ida). Mazin 1986: 240.

laadne kujutis. A. Mazin (1986: 139, 240) oletab, et tegu on kosmilise jahi kajastusega, kusjuures antropomorf võivad kujutada endast kütt Manit (kirjanduses sagedamini kujul Main), kes toob evengi müüdivariandi kohaselt inimestele tagasi kättevõidetud päikese. Siinkirjutaja meelest on Bõrka stseeni pidamine kosmilise müüdi kajastuseks üsna kaheldav, sest miski ei viita ei jälitamisele ega jahile.

Teised Põhja-Aasia stseenid

Siberis on säilinud pronksiaegse Okunevo kultuuri mälestisi, milles jälitaja ühendab endas hundisarnast olendit karu (?) pea ja linnu jalgadega. Ta jälitab lääne poole suunduvat pullina kujutatud päikest, millele viitavat uurija meelest loomakujutisega seonduvad päikesemärgid. Neid ümbritsevad pullisarved. Mõnikord on päikesega seotud vaid üks sarv (Hlobõstina 1971: 173).

Altai ja Mongoolia kaljutoides esineb rohkesti pronksiaegseid kujutisi hirvlastest ja veisldest, kes kannavad taevakeha sümbolit sarvedel. Muinastai-deuurija Eleonora Novgorodova (1989: 171–172) arvates kujutavad nad endast päikest röövivaid hirvlasi, kes ajapikku võivad muutuda sarvilisteks koletisteks. See tõlgendus ei tarvitse olla õige, sest tegu võib olla ka põdrakujulise päikesega, st päikesepõdraga või hoopis kellegi muuga. J. ja M. Dävlet (2005: 163 jj) käsitlevadki päikesesarvilisi olendeid kosmilise jahi temast lahus.

E. Novgorodova (1989: 171) on pidanud kosmilise jahi heiasuseks veel üht ilmselt pronksiaegset stseeni Mongoolias Arhangai aimakis, kus olevat kujutatud päikest sihtivaid ja hirvlast tapvaid kütte. Kahjuks puudub nimetatud teoses kirjandusviide, mistõttu siinkirjutaja ei oska stseeni kommenteerida.

Karjala stseenid

Taevasteks olenditeks saab Äänisjärvel pidada neid neoliitilisi antropomorfeid raiendeid, mis on kokkupuutes taevakeha kujutatavate raienditega (nt Karitski neeme ja Peri VI neemiku üks põdrakujutisi, Peri III neemiku loomapäine antropomorf), kuid neid on võimatu siduda mõne kindla müüdiga. Üheks enam usutavaks kosmilise jahi müüdi heiasuseks võib pidada üht Peri neeme stseeni, vähem tõenäoliseks Bessil leiduvat.

Peri stseen

Siinkirjutaja peab käsitletava müüdi üheks tõenäolisemaks kajastuseks kompositsiooni Äänisjärve ääres Peri III neemikul (joonis 5), kuigi ka siin on probleeme küllaga. Tõsiseid raskusi valmistab pealtvaates kujutatud neljajalgse olendi identifitseerimine, mida on tehtud väga erinevalt. Kõik uurijad on olnud ühel meel el vaid selles, et tegu on jahistseeniga. Kirjanikust kaljutaideuuriija Aleksandr Linevski (1939: 98) meelest kujutab kõnealune kompositsioon endast kevadist põdrajahti kirve (!) abil tiine koeraga. Meenutame siinkohal, et autor pidas kaljutaiet muinasinimese reaalse elu peaaegu üksüheseks kajastuseks. Teine Karjala kaljutaideuuriija Vladislav Ravdonikas (1936: 59), kes oletas muinastoides muinasusundi peegeldumist, irvitas uurija lihtsameelse tõlgenduse üle ning pidas looma kahtlemisi mingiks sisalikuks, ent viimase jaoks oleks kujutis liiga ponsaka kerega.

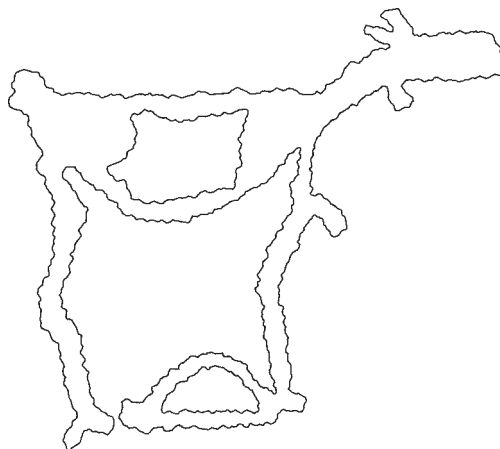
Leningradi etnograaf Konstantin Lauškin (1962: 250 jj) väitis, et kirvega ei peeta põdrajahti ja neljajalgne olend on põdraga võrreldes liiga suur, samastades looma sabatu konnaga. Sel puhul peaks leidma seletuse, miks antropomorfi üks tagajäse on teisest tunduvalt lühem ja jämedam. Teadlane interpreteeris kogu stseeni “Õela konna kuriteo ja karistusena”. Tõlgendamisel kasutas ta üht saami etioloogilist müüti, mille kohaselt õel konna tapab maagilise kirvega (!) igal õöl põdrakujulise päikese. Kütt surmab konna ja viskab selle surnukeha lõkkesse. Seda päikese maapealset hüpostaasi kujutavat kaljul teistest petroglüüfidest veidi eemale raiutud ring. K. Lauškini meelest on stseenis tegu helgete kosmiliste jõudude, st valguse võiduga pimeduse ja kurjuse üle ehk teisisõnu kosmilise jahiga, ehkki tõestusaines pole alati sobiv, ehkki seotud taevasfääriga (vt Lauškin 1962: 256–258, 260). Meie arvates on teadlane üldjoontes õigel teel, ent tegu pole mitte konna, vaid...

Joonis 5. Peri stseen. Ravdonikas 1936: tahvel 11.

Petroskoi zooloog Pjotr Danilov (1976: 113 jj) pidas kõnealust figuuri kop-raks ning lõpuks nõustus temaga ka Karjala kaljutaide uurija Juri Savvatejev, kes kõhkles aastaid, kas pidada kujutist eelkäijate mõjutusel sisalikuks või kannaks või siis kopraks (vrd Savvatejev 1980: 149, 1983: 87 ja Sawvatejev 1984: 87). Ka siinkirjutaja arvates on tegu kopraga (Ernits 1994a, 1994b). Lisa-me siinkohal, et arheoloog Natalja Tšlenova (1989: 235) peab õigusega hantide koprafraatria või *sir* sotsiaalse rühma peremärke (samuti Volgamaalt leitud ränifiguure) sarnasteks Äänisjärve koprakujutistega. Peri III kopralaadne kujutis pole ainuke omataoliste seas. Äänisjärve petroglüüfide hulgas on kop-rafiguure teada neli (Savvatejev 1980: 141, 149–154): kaks Peri III neemikul ning üks nii Bessi põhja- kui ka lääneneemikul, kuid seal ei moodusta nad kompositsioone teiste raienditega.

Kopra saba moodustab mehetunnustega figuuri tagajäsemega ühtse tervi-ku. See lubab oletada tootemlikku seost. Inimese ja kopra ühend võib osutada inimkoprale, tootemlikule esivanemale, kopra fraatriast põlvnevale tootemli-kule heerosole. Ühendus tagajäsemega näib andvat võtme mõistmaks mitmes keeles esinevat seost sõnade *põlvnema*, *põlv* ja *sugupõlv* vahel (vrd ka ladina *genus* 'põlv' ja *generatio* 'põlvkond'). K. Lauškin (1962: 252) pidas vähetõenäo-liseks võimalust, et muistne kunstnik kujutas inimese jala ja looma saba ühes tükis, ent liitkujutisi leidub Äänisjärvel teisigi. Nõnda näeme levila põhjaosas Luigeneemel nelja ja Vodla suudmes kahte liitraiendit, mille moodustavad põdra ja veelinnu kujutise liitunud kehaosad (joonis 6). Neist ühel juhul kujundab põdra esijalg samaaegselt linnu kaela, teisel juhul aga kõhuosa (Poikalainen & Ernits 1998: 95, 125, 173, 262, 293, 333). Siin on nende ridade autor oletanud

Joonis 6. Luigeneeme liitraiend (Karjala). Poikalainen & Ernits 1998: 125.

luige ja põdra fraatria liittootemi kajastust (Ernits 1992: 117, 122). Selline tõlgendus ei luba Peri III neljajalgset pidada vaenlaseks, nagu oletas K. Lauškin. See, et kobras pole raiutud kaljusse profiilselt nagu luige- ja põdrakujutised, vaid pealtvaates, on tingitud asjaolust, et muinasaja inimesele olid ilmselt tuttavamad ujuva kopra kontuurid (vt Savvatejev 1980: 149).

Luuleidude põhjal teatakse, et kobrast on Karjalas kütitud keskmisest kiviajast alates. Rohked amuletid näitavad, et see imetajaliik on olnud muistsetes uskumustes olulisel kohal. Kiviaegseid kujukesti on leitud Soomest, Eestist, Leedust ja mujaltki. Koprakultus oli soomeugrilastel muiste laialt levinud (Tšlenova 1989). Ühendus just saba vahendusel võib ehk viidata kopra saba olulisusele, mille all asuvast näärmest saadi hinnalist nõret. Kas see ka neoliitikumis nii oli, pole aimugi, sest kopranõre kasutamise kohta on esimesi andmeid alles Herodotoselt 5. sajandist eKr (Schrader 1917–1923: 139).

Inimlaadne olend on kujutatud väga skemaatiliselt (peaaegu ristina), mistõttu tema tegevuse kohta ei oska õieti midagi arvata. Ainult “õhus” olevast relvast võiks arvata, et seda on “äsja” lennutatud. Paraku pole läänemeresoome mütoloogiast teada koprakujulist kultuurheerost. Põhjuseks ehk muinas-aegse jahimeheusundi väistumine põllumeheusundi ees. Probleemiks on ka oletatava küti relv – nui. Selle kasutamise kohta pole muistsete läänemeresoomlaste puhul jällegi aimugi, kuigi nimetus ise on üldläänemeresoomeline või kahtlemisi isegi mari ja permi keeltesse ulatuv (SSA 1995: 235; vrd soome *nuija*). Tavaliselt on müütides kosmilise jahi relvana mainitud vibu ja nooli.

Millise taevakehaga võiks inimkopra puhul olla tegu, pole üldse kindel, sest huvipakkuv läänemeresoome müüt on säilinud vaid riismetena. Sama segane on lugu ka põdrafiguuriga, mille pea on suunatud läände. Keda ta kujutab? Varasemates kirjutistes samastas nende ridade autor ta Siberi ainese põhjal Suure Vankriga, kes sööstab päikeseloojangul lääne suunas. Tollal polnud teada Ida-Euroopa andmeid. Kuid Peterburi mineviku-uuriija Juri Berezkini koostatud suurepärase müüdikataloogi abil saab öeldud mõnel määral kinnitada (Berezkin 2008)¹.

Suurt Vankrit on Ida-Euroopas kujutanud põdrana saamid, marid ning laialdaselt ka Põhja- ja Kesk-Euroopa venelased, kes on selle kujutelma usutavasti omandanud soomeugrilastelt. Ent meil on napilt andmeid selle kohta, kas Euroopas on põtra üldse peetudki kosmilise jahi objektiks. Selle üheks vähe-seks tõendiks võib olla ehk soomlaste ja karjalaste lugu ebaõnnestunud jahist hiigelpõdrale Hiisile, kes muutus hiljem Suureks Vankriks. Selle ja järgmiste lugude puhul pole aga surmkindel, et tegu on just sellise jahiga, mille eesmärgiks on korrastada Päikese tegemisi (vt ka Hautala 1947: 213–218).

Teiseks väärub mainimist maride kujutelm, et Suur Vanker kujutab endast põtra vasikatega ja kütti koeraga. Viimane on põtrade tapmise pärast sunni-

tud igavesti tiirlema taevavõlvil. Võimalik, et kosmagooniline müüt on muutunud etioloogiliseks. Uduseid jälgi kõnealuselt müüdist leidub ka sürjakomidel ja tšuvaššidel (viimased kujutavad endast keelt vahetanud soomeugrilasi). Nagu teame, on ka need lood ajapikku muutunud sisult üsna hämaraks. See-ga võibki vaid ettevaatlikult oletada, et müüti, milles kosmilise jahi objektiks oli põder, tundsid muiste ka läänemeresoomlased.

Teisalt meenutame, et Matthias Alexander Castréni andmetel pidas saami mütoloogias Päikesetütre poeg *Kalla parneh* Orionina, käes Suur Vanker vi-buna, jahti põdrana liikuvale Kassiopeiale. Selline lugu on kosmilise jahi ark-tilise teisendina lisaks saamidele tuntud ka Kirde-Aasia ja Põhja-Ameerika rahvastel, mis osutab J. Berezkini andmeil tsirkumpolaarsetele sidemetele (Berezkin 2005: 116–117, 119). Seegi näitab, et peale päikesejahi esineb teisigi versioone. Ringikujulist raiendit, mis K. Lauškini arvates kujutas Peri kom-positsioonis lõket, pidas siinkirjutaja varem Kuuks, ent arvestades müüti kui tervikut, võiks pigem olla tegu siiski Päikesega. Seosele solaarsümboliga vih-jas ka K. Lauškin (1962: 254).

Bessi stseen

Kas kosmilise jahi müüti võiks kajastada Äänisjärve rannakaljul üks kompo-sitsioon Bessi põhjaneemikul (joonis 7)? See kujutab V. Ravdonikase (1936: 84–85) meelest loomamaskis sabaga profiilset antropomorfi, lunaar- ja solaar-märk käes, sõitmas mao seljas hirvelise, tõenäoliselt põdra kannul. Põdra pea on suunatud läände nagu Peri III neemiku kujutisel. Siinkohal tasub mainida, et tüpoloogiliselt sarnane profiilne loomamaskiga (või tootemlik inimlaadne) olevus, üks kosmiline märk käes, teine tagajäseme lähedal, kolmas antropo-morfist eespool, leidub Peri VI neemikul (vt Ravdonikas 1936: 79). Sellele võrd-lusele osutas juba K. Lauškin (1959: 97). Igatahes pole viimasel juhul tegu kosmilise jahi müüdiga.

Esiialgu jättis V. Ravdonikas maskiga kujutatud loomaliigi lahtiseks, hiljem täpsustas ta, et tegemist olevat karuks maskeerunud inimlaadse olendiga (Ravdonikas 1937: 18). Uuriija meelest on kaljul heasoovlik tootemlik heeros, sugukonna või hõimu kaitsja. Stseeni keskseks ideeks pidas V. Ravdonikas kahe vastandliku alge (valgus ja pimedus, headus ja kurjus, soojus ja külm) võitlust. Selline, ainesest liiga kaugele jääv oletus kutsus A. Linevski poolt õigusega esile mõneti iroonilise märkuse:

Seda figuuri vaadates on mul raske omistada petroglüüfide kunstnikule nõnda keerulist mütoloogiat. See on kahtlemata mütoloogiline kuju, kuid pole mingisuguseid andmeid teha järeldust ta võitluse kohta pimeduse (?) ja kurjaga (Linevski 1939: 28).

Joonis 7. Bessi stseen (Karjala). Ravdonikas 1936: tahvel 22.

Seega pidas isegi A. Linevski, kes otsis kaljutaidest enamasti ratsionalistlikku alget, antropomorfi müütiliseks. Ent V. Ravdonikase poolt kosmilisteks sümboliteks tõlgitsetud petroglüüfe luges ta endiselt eri liiki püünisteks. Seevastu K. Lauškin (1959: 102) interpreteeris asjaomast stseeni kui sümboolset ohverdämist päikesele, kusjuures ohverdajaks olevat tootemlik esivanem, kes on võtnud päikeselt ja kuult valgust (taevakehasümbolite näol), millega aitavat kaasa kevadise näljahäda ja viletsuse võitmisel. Sel juhul kujutaks põhjapõder endast ohvrit.

K. Lauškin oli veendunud, et kaljuprao serval pole kujutatud lainelise joonena madu, vaid hoopis suuska ning oletatava saba asemel olevat antropomorfil näha mingi jahitarve. Suusaks ja jahitarbeks või -relvaks pidas neid K. Lauškini sellealast prioriteeti mainimata ka J. Savvatejev (1983: 59), kelle arvates võib nimetatud kompositsiooni kuuluda veel antropomorfist ja põdrast ülespoole jääv kuusümbol ja peaga alaspidi olev põder. Samas kohas tunnistab teadlane, et ta oli varem eksinud, kui tõlgendas antud stseeni A. Linevski vaimus.²

Kui tegu on tõepoolest kosmilise jahi stseeniga, siis kasutab zooantropomorf ilmselt suuski, millest pajatavad nii soome-ugri kui ka teiste põhjarahvaste müüdilood. Äänisjärve petroglüüfide hulgas ei leidu rohkem suusatajaid, küll aga Valge mere omades.

Asjaomast Äänisjärve stseeni on osalise sarnasuse tõttu kõrvutatud ühe kiviaegse suusatajastseeniga Norras Nordlandi Rödöys. Ka sarvedega inimlaadse figuuri käes võib Nils Lidi arvates olla sama ese mis Äänisjärve petroglüüfil. N. Lid oletas, et nii Äänisjärve kui ka Rödöy suusataja on kujutatud šamaanile toonela reisiks vajaliku abivahendiga – trummi(de)ga (Lid 1956: 276, 282). Nordlandi petroglüüf pole seotud hirvlastega. Suusatajat, kepp ühes käes

ja mingi ümmargune ese teises, kujutab ka üks Lääne-Siberis Tomi äärest avastatud petroglüüf (Okladnikov & Martõnov 1972: 60).

Äänisjärve antropomorf kannab kas maski või on ta poolnimene-poolloom – tootemlik olevus, poolkiskja. Muide, N. Lidi (1956: 279) arvates on tegu hundiga. Pole selge, keda kujutab põder, sest taevakehad (kas Kuu ja Päike?) on kangelase käes. Kas heeros on nad saanud nende röövijalt, st põdralt enda kätte? Juhul, kui on tegu kosmilise jahiga, siis esindab see hoopis teist stiili ja ilmselt ka teist ajastut.

Viis uurijat ja viis erinevat tõlgendust! Põhimõttelist vahet pole selles, kas kaljul on kujutatud tootemlik esivanem või mõni kangelane. Kahjuks pole kaljul mingit märki antropomorfi tegevusest. See võimaldabki pakkuda lauserinevaid tõlgendusi. Enamik uurijaid on *a priori* arvamusel, et muistne kunstnik on kujutanud jahti. Püünistega jahist tuleb küll loobuda, sest rohkeid mitmekesise kujuga kosmilisi märke ei peeta tänapäeval püünisteks. Vaevalt on kaljul tegu ka šamaanitrummide sadade kujutustega. Küllaltki veenvalt, kuid kaugeltki mitte 100-protsendilise tõenäosusega on osutatud rohketele kosmilistele sümbolitele, mistõttu kosmiliste müütide kajastumine on Äänisjärve kaljudel üsna reaalne. Käsitletaval stseenil on mõningat tüpoloogilist sarnasust eespool kirjeldatud Okunevo kultuuri mälestistega.

Joonis 8. Vana-Zalavruga stseen (Karjala). Ravdonikas 1938: tahvel 15.

Vana-Zalavruga stseen

Valge mere petroglüüfid erinevad olulisel määral Äänisjärve omadest. Dävletid (2005: 133) on paigutanud “Taevase küti” peatükki ühe stseeni Vana-Zalavruga keskpannoolt (joonis 8). See kujutab V. Ravdonikase (1938: 33, 35) kirjelduse põhjal suusatajat, kes on mingisuguse pikliku eseme (kepi?) varal ühenduses tema ees asuva kõrgesarvelise põhjapõdraga. Loom on kujutatud koonuga lääne poole nagu Äänisjärve stseenideski. Kosmilise müüdi kajastajana võiks see tulla kõne alla vaid juhul, kui väike ring sarve kohal kujutab tõepoolest taevakeha *resp* päikest. Ent selles ei saa kaugeltki kindel olla. Läheduses paikneb sarnane suusataja (fragmentaarse vibuga?) ja peaga läände olev põhjapõder. Huvipakkuv on tõik, et kompositsioone ühendab ringidest, lühijoontest ja ebakorrapärastest pisifiguuridest koosnev ahel, mis võib osutada mõlema stseeni mõttelisele kokkukuulumisele.

Kokkuvõtteks

Sageli peetakse kaljutaidealases kirjasõnas üht või teist stseeni kosmilise jahi kajastuseks liiga kergekäeliselt. Tuleb nentida, et kosmiliseks jahiks pole küllaldast alust pidada stseene, milles on kujutatud küll põdra- või hirvejahti, kuid pole näha seost taevakehadega, liiati veel siis, kui on tegu jalgsi- või suuskadel liikuvate vibuküttide figuuridega ilma (saak)loomata. Samuti on raske tõestada kosmilise jahi müüti taistes, milles pole näha vastavat atribuutikat ega jahielemente. Asjaomase temaatika oletamist takistab ka kaljutaieste skeemaatilisus, mis ei võimalda neid üheselt identifitseerida. Osal juhtudest on võimalik näidata, et tegu on taevakehadega seotud müütidega, kuid millistega neist, enam mitte. Seose kindlakstegemist raskendab ka müütide tuhmumine pika aja vältel. Seega võib väga ettevaatlikult oletada, et käsitletud kompositsioonidest näivad kosmilist jahti kindlamini kajastavat Äänisjärve Peri III neemiku ja Kesk-Siberi Maja jõe äärne stseen.

Siinkirjutajal pole vaatamata rohkete kirjandusallikate läbilappamisele andmeid kosmilise müüdi võimalike kajastuste kohta Soome ja Skandinaavia kaljutaides, sest näiteks Kesk-Rootsis leidub arvukate hirvlasi kujutavate petroglüüfide hulgas vaid üks (suure) odaga läbitorgatud põdrafiguur, kuid kütti ennast pole läheduses kujutatud (Forsberg 2000: 73). Nagu eespool kirjeldatust selgub, on kaljutaides kosmilise müüdi esinemist väga raske tõestada. Asjakohase uurimistöö jätkamisel tuleks analüüsida komplekselt kogu maailma võimalikke teemakohaseid kompositsioone. Ent kas neid leidub mujal?

Kommentaariid

- ¹ Siinkohal võlgnen tänu Andres Kuperjanovile, kes pööras mu tähelepanu sellele üllitisele.
- ² A. Linevski ei pea püünesse sattunud vaimuks (kiskjaks) tegelikult mitte Bessi neeme antropomorfi, nagu väidab ekslikult J. Savvatejev (1967: 36; 1983: 58), vaid just Peri VI neemiku figuuri (vt Linevski 1929: 63; vrd Savvatejev 1983: 94).

Kirjandus

Berezkin, Juri 2005. Kosmiline jaht. Põhja-Ameerika müüdi Siberi variandid. *Mäetagused* 30: taevanumber. Tartu, lk 109–130 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr30/berezkin.pdf> – 3. november 2010).

Berezkin 2008 = Березкин, Юрий. *Тематическая классификация и распределение фольклорно-мифологических мотивов по ареалам: аналитический каталог* (<http://www.ruthenia.ru/folklore/berezkin> – 3. november 2010).

Danilov 2001 = Данилов, Олег. Культ лося и оленя у финно-угорских народов: (истоки и развитие). *Финно-угроведение* 2, lk 36–56.

Danilov 1976 = Данилов, Петр. К истории распространения бобра в Карелии. *Экология птиц и млекопитающих севера-запада СССР*. Петрозаводск, lk 113–118.

Dävlet & Dävlet 2005 = Дэвлет, Екатерина & Дэвлет, Марианна. *Мифы в камне: Мир наскального искусства России*. Москва: Алетейа.

Ernits, Enn 1992. The Purpose and Content of the Petroglyphs in the Onega Region. Hoppál, Mihály & Pentikäinen, Juha (toim). *Northern Religions and Shamanism*. *Ethnologica Uralica* 3. Budapest & Helsinki: Akadémiai Kiadó & Finnish Literature Society, lk 115–124.

Ernits, Enn 1994a. Kosmilisest jahist. *Tartu Tähetorni kalender 1995. aastaks*. Tartu: Tesserakt, lk 70–75.

Ernits 1994b = Эрнитс, Энн. Тема космической охоты в онежских петроглифах. Вилинбахов, Георгий (toim). *Международная конференция, посвященная 100-летию со дня рождения профессора В. И. Равдоникаса: тезисы докладов*. Санкт-Петербург: Государственный Эрмитаж, lk 86.

Ernits, Enn 1999. Hõimlane verejõe tagant: saami muinaslood tootempõhjapõdrast 6. *Mäetagused* 9. Tartu, lk 34–49 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr9/6meand.htm> – 3. november 2010).

Forsberg, Lars 2000. The Social Context of the Rock Art in Middle Scandinavia during the Neolithic. Kare, Antero (toim). *Myanndash. Rock Art in the Ancient Arctic*. Rovaniemi: Arctic Centre Foundation, lk 58–87.

Hautala, Jouko 1947. *Hiiden hirven hiihdäntä: Vertaileva kansanrunoudentutkimus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 234. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Hlobõstina 1971 = Хлобыстина, Марьяна. Древнейшие южносибирские мифы в памятниках окуневского искусства. Васильевский, Руслан (vast toim). *Первобытное искусство*. Новосибирск: Наука, lk 165–180.

Lauškin 1959 = Лаушкин, Константин. Онежское святилище 1. Новая расшифровка некоторых петроглифов Карелии. *Скандинавский сборник 4*. Таллин: Эстонское Государственное издательство, lk 83–111.

Lauškin 1962 = Лаушкин, Константин. Онежское святилище 2. Опыт новой расшифровки некоторых петроглифов Карелии. *Скандинавский сборник 5*. Таллин: Эстонское Государственное издательство, lk 177–298.

Lid, Nils 1956. Kalliopiirroksissa ja noitarummuissa kuvattuja hiihtäviä noitia. *Kalevalaseuran vuosikirja 36*. Porvoo & Helsinki: Kalevalaseura, lk 25–28.

Linevski 1929 = Линевский, Александр. К вопросу о петроглифах Карелии. Бесовы Следки, Бесов Нос и Пери Нос. Егоров, В (toim). *Сборник Ленинградского общества исследователей культуры финно-угорских народностей (ЛОИКФУН): исследования и материалы по финноугроведению 1*. Ленинград, lk 53–95.

Linevski 1939 = Линевский, Александр. *Петроглифы Карелии 1*. Петрозаводск: Каргосиздат.

Markdorf 1998 = Маркдорф, Наталья. Образ лося как социокультурный символ неолитической эпохи лесной зоны Евразии. Шер, Я. А. (toim). *Международная конференция по первобытному искусству: Тезисы докладов*. Кемерово, lk 43–44.

Mazin 1986 = Мазин, Анатолий. *Тажные писаницы Приамурья*. Новосибирск: Наука.

Novgorodova 1989 = Новгородова, Элеонора. *Древняя Монголия. Некоторые проблемы хронологии и этнокультурной истории*. Москва: Наука.

Okladnikov & Martõnov 1972 = Окладников, Алексей & Мартынов, Анатолий. *Сокровища томских писаниц: наскальные рисунки эпохи неолита и бронзы*. Памятники древнего искусства. Москва: Искусство.

Okladnikov & Mazin 1979 = Окладников, Алексей & Мазин, Анатолий. *Писаницы бассейна реки Алдан*. Новосибирск: Наука.

Poikalainen, Väino & Ernits, Enn 1998. *Rock Carvings of Lake Onega: the Vodla Region*. Tartu: Estonian Society of Prehistoric Art.

Ravdonikas 1936 = Равдоникас, Владислав. *Наскальные изображения Онежского озера и Белого моря 1: наскальные изображения Онежского озера*. Труды Института антропологии, археологии и этнографии 9: Археологическая серия 1. Москва & Ленинград: Академии наук СССР.

Ravdonikas 1937 = Равдоникас, Владислав. *Элементы космических представлений в образах наскальных изображений*. Советская археология 4, lk 11–32.

Ravdonikas 1938 = Равдоникас, Владислав. *Наскальные изображения Онежского озера и Белого моря 1: наскальные изображения Белого моря*. Труды Института этнографии 10: Археологическая серия 1. Москва & Ленинград: Академии наук СССР.

Savvatejev 1980 = Савватеев, Юрий. Онежские петроглифы и тема зверя в них. Васильевский, Руслан (vast toim). *Звери в камне*. Новосибирск, lk 136–158.

Savvatejev 1983 = Савватеев, Юрий. Наскальные рисунки Карелии. Петрозаводск: Карелия.

Sawvatejev, Juri A. 1982. *Karelische Felsbilder*. Seemann-Beiträge zur Kunstwissenschaft. Leipzig: VEB E. A. Seemann Verlag.

Schrader, O. 1917–1923. *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde: Grundzüge einer Kultur- und Völkergeschichte Alteuropas*. Berlin: W. De Gruyter & Co.

SSA 1995 = *Suomen sanojen alkuperä: etymologinen sanakirja 2: L–P*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556 & Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskus.

Tšlenova 1989 = Членова, Н. Л. Волга и Южный Урал в представлениях древних иранцев и финно-угров во II – начале I тыс. до н. э. (доклад на Международном конгрессе финно-угроведов. Сыктывкар, 1985). *Советская археология* 2, lk 225–240.

Summary

On the Cosmic Hunt in North Eurasian Rock Art

Enn Ernits

Keywords: Cosmic Hunt myth, Far East, Karelia, Mongolia, prehistoric religion, rock art, Siberia

The article treats the possible reflections of the Cosmic Hunt myth in the rock art of Karelia, Siberia, the Far East and Northern Mongolia. The analysis comprises the more interesting groups of depictions, located on the coast of Lake Onega on Cape Peri Nos III, and on the northern Cape of Besov Nos, in Old Zalavruga by the White Sea, in the river basin of the Lena River in Central Siberia and elsewhere. A conclusion is reached that due to the fading of the contents of the myth and the specifics of rock art it is difficult, if not impossible, to prove the relevant connection. Therefore, it might be concluded that in the written materials many motifs of rock art have too easily been associated with the Cosmic Hunt myth.